

ŞEYH GÂLİB DÎVÂNI'NDA DÜR VE SADEF OBJELERİ

M. Muhsin Kalkışım

Qafqaz Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Bakü – AZERBAJCAN
m.maviatlas@mynet.com

ÖZET

Osmanlı Şiiri'nin terkinde yer alan kültürel cüzlerden biri de dür ve sadef objeleridir. Şeyh Gâlib Dîvân'ında dürr, lü'lü ve güher/gevher kelimeleriyle karşılanan inci, gerçek anlamının yanında bir takım teşbih, istiare ve mecazlarla farklı anlamları da yüklenmiştir. Bu çalışmada inciye atfedilen yan anlamların yanında, inci ve sadefin benzediği ve benzetildiği varlık ve kavramlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Gâlib Dîvânı, Dür, Sadeş

THE PEARL AND THE MOTHER OF PEARL MOTIFS IN THE COLLECTED POEMS OF SHEIK GALIP

ABSTRACT

The pearl and the mother of pearl are one of the cultural motifs in the Ottoman poetry. The pearl is defined as 'dürr, lü'lü and güher/gevher' in the collected poems of Sheik Galip. The pearl was given different meanings in the figurative language along with its dictionary meaning in the collected poems of Sheik Galip. In this article we tried to find out the objects and concepts which are compared to the pearl and mother of pearl besides their dictionary meanings.

Key words: The collected poems of Sheik Galip, Pearl, Mother of pearl

İnci, istiridyeye gibi bazı kabuklu deniz hayvanlarının içerisinde oluşan ve daha çok süs eşyası olarak kullanılan küçük, yuvarlak, sert ve sedefli maddedir. Nehirlerdeki tatlı su yumuşakçalarının dokularında da iyi olmayan incilere rastlanabilir. Değerli inciler, genellikle deniz sularında, birçok türü bulunan istiridyelerin bünyesinde teşekkül eder.

İncinin ortasında daima bir parazit, kum tanesi türünde bir çekirdek bulunur. Bu çekirdek, tedricen "kalsiyum karbonat" tabakalarıyla kaplanır. Tabii incinin biçimi, kendisini sedef salgısı ile kaplayarak oluşturan istiridyenin içine kaçan kum tanesinin taklididir. İstiridyenin bu yabancı maddeden kendini

korumak ve onu zararsız hale getirmek için salgıladığı sıvı, katmanlaşır ve tabii incinin teşekkülünü sağlar. Bir incinin oluşum süresi, 5-10 yıl civarındadır.

İncinin kıymeti, ağırlığı (kırat veya daha çok çekirdek cinsinden) düzgünlüğü, rengi (beyaz, pembe, gri, siyah), şekli (yuvarlak veya armudî), parlaklığı ve parıltısıyla doğru orantılıdır. (Meydan Larousse, "İnci" maddesi)

İnci; Şeyh Gâlib Dîvân'ında dürr, lü'lü (cem'i : le'âl) ve güher/gevher kelimeleriyle karşılanmıştır.

Şaire göre Hazret-i Mevlânâ, vefâ denizinin incisidir (s.54/Referanssız verilen sayfa num-

raları Şeyh Gâlib Dîvânı'na aittir.). Sultan III.Selîm'in yaptığı işlerin nazmı, ulvî âlemlerde, büyük meleklerin inci taneli tesbihleri gibi zikrolunur (s.66). Selsebîl, o servi boylu güzelin yolunu gözleyip ayağına suya kanmış inciyi dökmüştür (s.85). Fîrûze künbedden gûyâ altın yağmaktadır. Kapılar ve duvarlar, her taraf inci ve mercan ırmağıdır. Bu büyük köşke, gemilerle inciler gelir. Omuzunda sepetiyle Umman Denizi de bu hususta ücretli olarak çalışmaktadır (s.87). Bir inci aydınlığı farz et bu yalıyı. Bu köşk, donanma içinde bir yıldız deryasıdır (s.88). Âferîn o rengîn edâlî şâire ki gözleri bazen inci, bazen da kan saçmaktadır (s.97). Denizin dudağı (kıyısı) ayağını öpmekle müşerref olduğu için felek, temiz ağzını inci ile doldurmuştur. O derece altın ve gümüşle süslemişlerdir ki gören, inci girdâbının dalgalanmakta olduğunu zanneder (s.140). O cana can katan havuz, gûyâ nurlar âlemidir. Onun incili suyu, Cennet'ten çıkan saf bir sudur (s.141). Temiz neslin ma'sum çocuğu, kerâmet denizine süslü bir incidir (s.144). Âlem onun seliyle harab olurken göz yaşının kıymetli incisi hâlâ tazeliğini muhafaza etmektedir (s.193). Dişlerin incisini vasfetmek için şairin tabiatına gayb hazinesi açılır (s.269). Kadehin dudağından dişleri saf inciyi göstermiş, işretin hoş kokulu güllü, taze inciyi göstermiştir (s.327). Âşığın gözünden akan damlalar, kanlar içinde mercan gülündeki inciyi andıran çiğ taneleri gibidir (s.411). İnci saçan gözler kan ağlar (s.432). Güneş ve ay sadef olsa, cihan nur deryası olsa, gece ve gündüz, aşkın incisine masdar olamaz (s.50).

Dîvân'da incinin yer aldığı terkipler:

(dürr-i meknûn, dürr-i yetîm-i mevc-i deryâyı kesret, dür-i yektâ, dür-i nâ-yâb, dürr-i şâd-âb, dürr-i şâd-âb-ı kelâm, dür-i ma'nâ, dür-i semîn-i eşk, dür-i pâk, dürr-i dendân, dürr-i nâb, jâle-i dür, dîde-i dür-bâr, dür-dâne-i hakîkat, dür-dâne-i endîşe, selsebîl-i dürr ü mercân, nûsân-ı gevher-bâr, ebr-i nûsân-ı güher-bahşâ, ebr-i güher-nisâr-ı bahâr, gevher-i aşk, ebr-i güher-zâd, gevher-i şâd-âb, gevher-i galtân, gevher-i galtân-ı gurbet,

gevher-i yek-dâne, yektâ güher-i gayb-ı hüviyet, hem-seng-i güher, ummân-ı gevher, gevher-i deryâ-yı re'y, gevher-i nazm-ı leb-i deryâ, gevher-i şâd-âb, gevher-i nazm-ı du'â, tıfl-ı güher, gevher-i bahr-ı vefâ, çerâğân-ı güher, mevc-i güher, girdâb-ı gevher, âb-ı gevher-nâb, lü'lü-i şehvâr, nizâm-ı lü'lü-i meknûn, nâzım-ı manzûme-i silk-i le'âl-i Mesnevî, ikdü'l-le'âl-i sübha-i kerrûbiyân)

İncinin Oluşumu

Klasik Türk edebiyatının beslendiği kaynaklardan biri efsanevî olaylardır. İncinin oluşumunda da bir efsaneye atıfta bulunulur. Burada realiteden ayrılan öge, kum tanesinin yerini, Nisan yağmuru damlasının almasıdır.

"İnci, sadef denilen deniz hayvanının karnında oluşur. Nisan mevsiminde sahile çıkan sadef, midye gibi yapısıyla kapakçığını açarmış. O sırada karnına düşen Nisan yağmurunun damlasını yutup denize dönermiş. Denizdeki tuzlu su ortamında bu saf yağmur tanesi hayvana bir ızdırap verince sadef, bunun acısından kurtulmak için bir sıvı salgılamış. Bir müddet sonra bu sıvının hükmü geçince sadef, tekrar sıvı salgılamış. Bu sıvılar katılarak birbiri üzerine yapışır ve böylece inciyi oluşturmuş." (PALA, s.141-142)

Şair, duasında "Su isem, beni eşiz bir inciyeye dönüştürüp kabul eyle." der (s.186). Dikkatli bir şekilde gül bahçesine bak, inci yağdıran nisana bak, eserler aynasına bak ki ezeli nur aksetmiştir (s.80). Letâfet dalgalarının deryâsı olan bir havuzdur bu. İnci bahşeden nisan bulutu, feyzini dilenci eder (s.140). Ma'rifet muhiti, Nisan'ın feyziyle muhafazalı parlak inciyi ortaya çıkarır (s.143). Baharın inci saçan bulutu, sadef değildir ama aşkın figânı ile denizin mukâvemetini yırtar (s.308). Sîne ateş ile; gönül aşk incisi ile doludur. Biz, şimşek çakarak inci doğuran bulutuz (s.318). Bunca zamandır coşup akan gözyaşı, gönle yeter. Suya kanan inci, Nisan'a karşı tamahkârlığı bıraksın (s.337). Gözyaşı Nisan'ı aşk ile yağdırmayınca duaya kalkmış ellerin sadefinde inci bulamazsın

(s.442). Göğün bütün yıldızları, Nisan damlası olsa, gönül sadeфинin inci içmeyeceğini bilirim (s.369).

*Yağdırmayıcak aşk ile nîsân-ı sirişk
Gevher bulamazsın sadeф-i dest-i du'âda* (s.442)

*Âb isem geвher-i yek-dâne kılıp eyle kabûl
Seng isem Ka'be vü kâşâne kılıp eyle kabûl* (s.186)

*İm'ân ile gülzâra bak nîsân-ı geвher-bâra bak
Âyîne-i âsâra bak akseylemiş nûr-ı kîdem* (s.80)

*Ki itdi feyz-i nîsân ile izhâr
Muhît-i ma'rifet bir dürr-i meknûn* (s.143)

*Bunca dem cûş eyleyen eşk-i revân besdir dile
Gevher-i şâd-âbdır nîsândan kessin tama'* (s.337)

Gurbette Yuvarlanan İnci

Şeyh Gâlib Dîvânı'ndaki ilk gazelin 4.beyti, Sebki Hindî çerçevesinde söylenmiş anlam katmanlarını ihtiva etmektedir: "Teblerze-zâd geвher-i galtân-ı gurbetim / Mihr-i sadeф sabâh-ı Nişâbürdur bana" (s.248). (Hummalı titreyişlerden doğarak gurbette yuvarlanan bir inci tanesiyim. Sadeфин parlaklığı, bana Nişâbürdü sabahı gibidir.) Hummalı titreyiş (istiridyenin karnındaki incinin dışarı atıldıktan sonra dalgalarla sahile vurması), çocuğun anne karnından sancıyla çıkıp dünyaya gelmesine tekâbül etmektedir. Aynı zamanda babanın spermi ana rahmine intikal ederken de hummalı titreyiş sözkonusudur. "Güneş"i karşılayan "mihr", aynı zamanda sevgi anlamına da gelir. Sadeфин sevgisi, annenin çocuğuna olan şefkatidir. İnci, sadeften ayrıldığı için gurbete düşmüştür. İlm-i İlâhîde bilgi planında yer alan ve ruhlar yaratıldığında Elest Meclisi'nde Rabb'ine söz veren insan, dünyaya gelerek vahdet âleminden kesret âlemine düşmüştür. O, tekrar Rabb'ine kavuşana kadar bu dâu's-sîlâyı yaşar. Mesenevî'nin başında yer alan ney'in hikâyesi, insanın bu serüveniyle bir paralellik gösterir.

Ruhlar, sadeф içinde cisimler âlemine daha gelmemişlerdir. Zelzele neticesinde sadeф açılır ve içindeki inci, hâdisât ve cisimler âlemi

olan dalgalara kapılıp sürüklenir. Cenâb-ı Hakk, bir gizli hazine idi. Tanınmayı sevmiş ve kendisini tanınmaları için mahlûkâtı, insanları yaratmıştır. Gizli hazineden çıkan şey de, inci gibi kıymetli bir madde olacaktır. (TARLAN, s.111)

"Mihr-i sadeф", parlak sabahıyla ve zelzeleleriyle ünlü olan Nişabur (İran) şehrine benzetilerek ifade edilmiştir. "Sadeфин içi beyaz ve parlaktır. Açılınca güneş doğmuş gibi olur. Bu sadeфин açılması, hareket, zelzele neticesindedir." (TARLAN, s.112)

Yuvarlanan inci imajını, başka beyitlerde de bulmak mümkündür:

*Niçün âvâre kıldın geвher-i galtânın olmuşken
Gönül âyînesinde bir gubârım varsa sendendir* (s.287)

*Deryâ-yı âb-ı geвher içinde yuvarlanıp
Âhir nizâm-ı lü'lü-i meknûna uymuşum* (s.365)

Tek ve İri İnci (Dürr-i Yetîm, Dürr-i Yek-dâne, Dürr-i Şâhvâr, Dürr-i Yektâ)

Sadeф, birden fazla yağmur damlası yutarsa inciler küçük olurmuş. En makbul inci, tek ve iri olan incidir. Böyle incilere, dürr-i yetîm (yetîm inci), dürr-i yektâ (eşsiz inci), dürr-i yek-dâne (tek inci), dürr-i şâhvâr (şahlara lâyük inci) da denir.

Dürr-i yetîm, "nâdirü'l-vücûd olan büyük, a'lâ inciye denir ki derûn-ı sadefte yetîm, yani ferd ü yegâne olarak tekevün etmekle büyük olup dânesi üç miskâl (13.5 gr.) mikdârı olduğu mervîdir". (ONAY, s.199). Ayrıca, insan, aslı vatanından uzak düştüğü ve kesrette kaldığı için yetîmdir. Sadeften ayrılan inci de anesiz kalmıştır. Şeyh Gâlib, "Kesret denizinin dalgasındaki yetim inciye. Gönülün vahdet sarayında ise bir idik." (s.321) der.

Şahlara lâyük olan inci, yıldızların ışık atkılarına dizilip nazar erbâbına sunulur (s.246). Düşünce dalgıcı, tek inciye çıkarınca sadeфин hazinesinde nice zamandır gizli olduğu ortaya çıkmıştır. Şeyh Gâlib, kendisinin az bulu-

nur bir şair olduğu için mazmunlarının anlaşılmasının ayıp sayılamayacağını ifade eder ve onların gaybî hüviyetin eşsiz incisi olduğunu, akıl dalgıcının gayptan nasibi bulunmadığını söyler (s.445).

*Çıkardı gevher-i yek-dânemi gavvâs-ı endîşem
Hemân genc-i sadefde bunca pinhân olduğum kaldı*
(s.424)

*Ol şâ'ir-i kem-yâb benim kim Gâlib
Mazmûnlarımı anlamamak ayb olmaz*

*Yektâ güher-i gayb-ı hüviyyetdir hep
Gavvâs-ı hured behrever-i gayb olmaz* (s.445)

*Dürr-i yetîm-i mevce-i deryâ-yı kesretiz
Vahdet-sarây-ı dilde dahı bir bulunmuşuz* (s.321)

Söz (Nazm) ve Mâna (Nükte) İncisi

Hız Ebûbekr'in dudaklarının sadefi, sözün inciyle eşdeğer olduğuna şâhid olduğu için ağır ağır açılır (s.53). Merhaba ey Mesnevî'deki inciler dizisinin nazmedicisi olan muzaffer mâna hükümdarı (s.195). Her temiz sözü, bir düşünce incisidir. O inciyi bilmeyen düşünceye yabancıdır (s.197). Bu köşk, mânâ ipliğine devletinin duasını nazm etmek için, Gâlib'in tabiatı gibi inci denizidir (s.89). Sultan III. Selim, düşünce deryasının incisi ve cömertliğin taşkın denizidir (s.129). Onun benzerini sadeflerin beyaz gözü hiç görmemiştir. Sahilin en iyi nazm incisidir bu (s.139). Sultan Veled, mânâ incisini ipliğe çekip günden gönüle bir mercan tesbih dizdi (s.403). Mâna dalgıcı minnetsiz onu can akçesi olarak alır. Tevhid halkası, Hakk'ın feyziyle sadef gibi inci doludur (s.269). Sözün suya kanmış incisini sadef gibi dinlemek için arzuların kulağı, hep senin için açılmaktadır (s.304). Gâlib'im, şiirlerin nüktelelerini yerinde kullanırım; suya kanmış incinin ne olduğunu bilmiyorum (s.376).

*Görmemiş mislini hîç çeşm-i sefid-i asdâf
Bihterîn gevher-i nazm-ı leb-i deryâdır bu* (s.139)

*Merhabâ ey hazret-i sâhib-kırân-ı ma'nevî
Nâzım-ı manzûme-i silk-i le'âl-i Mesnevî* (s.195)

*Sadefoş dürr-i şâd-âb-ı kelâmın etmeğe ısgâ
Küşâd olmakda gûş-ı ârzûlar hep seninçündür*
(s.304)

*Dür-i ma'nâyı çekip rişteye Sultân Veled
Dizdi bir sübha-i mercân gönülden gönüle* (s.403)

Sadef

Nisan yağmuru, kırlara, bahçelere feyzini dökmüştür. Her kuru yaprak, bir sadef gibi inciyle süslenir (s.74). Renk sadefi, mey şişesidir; onda bütün murad nakışları görünür (s.90). Havuzlar, hikmet denizinin sadefidir. Bahçeye düşen her damlası, bir inciye dönüşür (s.161). Hakikatın inci tanesi, kucağı sadef kılmıştır (s.202). O cezbe denizinde gönül ıztırap duyar. Çünkü inci, sadeften çıkıp habâba (suyun üzerindeki hava kabarcığına) gelmiştir (s.276). Sadefin beşiğindeki inci çocuğu, aynı zamanda mezardadır (s.298). Feyzin coşan nurlarıyla sinedeki ummanın sadefleri gökler, incisi ise omuzlara kadar çıkan tufan olur (s.299). Âşıklar, sadef gibi tabiat(yaratılış)larının aynasını cilalamıştır. Hayrete âşinâdrlar ve onlara birlik verilmiştir (s.403).

*O bahr-ı cezbede kim gönüm ıztırâba gelir
Güher derûn-ı sadefden çıkıp habâba gelir* (s.276)

Şeyh Gâlib, "sadef"i, aşağıdaki terkipler içinde kullanmıştır:

(sadef-i dest-i du'â, sadef-i dil, sadef-i reng-i temennâ, sadef-i leb, sadef-i reng, sadef-i kulzüm-i hikmet, sadef-i mâhtâb, mihr-i sadef, dürr-i yetîm-i sadef, genc-i sadef, çeşm-i sefid-i asdâf, derûn-ı sadef, mehd-i sadef)

Kaynaklar

1. KALKIŞIM, M.Muhsin. 1994. *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Akçağ Yay., Ankara
2. Meydan *Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi-VI*. 1971. Meydan Yayınevi, İstanbul
3. ONAY, Ahmet Talat. 1996. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (Haz. Cemâl KURNAZ). Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul
4. PALA, İskender. 1989. *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. Akçağ Yay., Ankara
5. Prof.Dr.Ali Nihad Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler. 1990. Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara

İnci ve Sadefin Benzediği ve Benzetildiği Varlık ve Kavramlar

İNCİNİN BENZEDİĞİ VE BENZETİLDİĞİ VARLIK VE KAVRAMLAR (BENZETME YÖNLERİ)			
kıymetli oluşu	hakikat	tek oluşu	yetim
	hikmet	şekil ve parlaklık	jâle (çiy)
	duâ		yağmur damlası
	endîşe (düşünce)		su damlası
	Hz.Mevlânâ		gözyaşı
	Sultan III.Selîm		dendân (diş)
	ahter (yıldız)		
güzellik, zariflik, değerlilik	ma'nâ/ nükte		mihr (güneş)
	nazm	sadeften çıkması	tıfl (çocuk)
	söz/kelâm	aslî vatanından uzak	insan/âşık
	dil (gönül)	oluşu	

SADEF'İN BENZEDİĞİ VE BENZETİLDİĞİ VARLIK VE KAVRAMLAR (BENZETME YÖNLERİ)			
şekil (ovalılık/yuvarlaklık) ve fonksiyon	halka-i tevhîd	fonksiyon	yâr
	lahid (mezar)		genc (hazîne)
	dil/kalb		anne
	mehd (beşik)	parlaklık ve yuvarlaklık	âyîne
	berg (yaprak)		mâhtâb
	zevrak (kayık)		mihr (güneş)
	çeşm (göz)		
	havz		
	âgûş (kucak)		
	dest-i du'â (duaya kalkan el)		
	çarh		
	gûş (kulak)		
	câm/sâgar/peymâne		
	dehân (ağız)		
	leb/la'l (dudak)		
	sîne		